

Надежда Андреева-Попова

Хайнрих Шамлер пише за България

Запознанството ми с проф. Хайнрих А. Шамлер започна по времето, когато работех върху „Асен Разцветников и немската поезия“. Нашата кореспонденция потвърди авторството на Шамлер като преводач на четири Разцветникови стихотворения, които бях открила в архива на поета. Неговите писма съдържаха обширни сведения — биографични данни, спомени за България и българската интелигенция от края на 30-те години, анализи и характеристики на културни явления, — които ми помогнаха да изясня проблема за възприемането на Разцветниковата поезия в Германия, за нейното място в европейското литературно развитие през първата половина на ХХ в. Наред с това те откриха образа на един първокласен учен-славист, чието творческо дело има свое място в историята на българистиката. Моите знания за това дело се основават на всичко, което проф. Шамлер е написал за България: на неговите студии, статии и научни доклади върху въпроси на българската литература и култура, неговите преводи на български автори, стихотворенията, есетата и спомените му за България и не на последно място на богатата информация, която получих от неговите писма и нашите разговори в София през 1989 г.

Проф. Хайнрих Андрей Шамлер е роден в гр. Йена, Германия, на 15. XII. 1912 г. Средното си образование получава в хуманитарните гимназии на Хановер и Грайфсвалд. Следва славянска и балтийска филология в няколко университета и завършва с докторат в Мюнхен през 1937 г. В края на същата година бива назначен за лектор по немски език в Свищовската търговска академия, където преподава от 1937 до 1940 г. През следващите 1940—1942 г. работи като младши аташе по печата в немското посолство в София. След войната, от 1946 до 1953 г., е учител по руски и английски език; през по-голямата част от същия период работи като специалист по американска литература и култура към Ин-

ститута по американистика при Мюнхенския университет. От 1954 г. до сега Хайнрих Щамлер е професор по славистика в САЩ. След 1962 г. той става редовен професор и ръководител на отдела за славянски езици и литератури към университета в Канзас.

Хайнрих Щамлер е учен, изследовател на литературата и културата, с подчертан интерес към философските и религиозните аспекти на проблемите. Научните му занимания имат за свой център руската култура, философия и литература от XIX и XX в. В по-малък обем, но почти без прекъсване те обхващат също българската и полската литература. Интересите му към американистиката са относително краткотрайни. Също така странични, главно като част от сравнително-исторически проучвания, са и заниманията му с немска литература. Най-рано се изявява и не отслабва докрай изследователското внимание на Х. А. Щамлер към философско-религиозната проблематика на руската литература. То го води при творчеството на писатели от края на XIX и първата половина на нашия век, свързани в различна степен с философията на немския романтизъм (Шелинг, Шлайермахер, Фр. Шлегел, Новалис), от една страна, и с философските корени на модерните течения, екзистенциализма на първо място (Киркегор, Шопенхауер, Ницше), от друга. Така възникват неговите студии, статии и доклади, анализиращи идеите и естетическите принципи на Достоевски, Розанов, В. Иванов, Мережковски и др. Своеобразен център образуват изследванията, посветени на големия мислител и предшественик на европейския екзистенциализъм Васил Василевич Розанов. Значително място в научното творчество на Х. Щамлер заемат също неговите сравнително-литературни работи. Те се изразяват в проучвания на влияния, типологически връзки и имагология на основата на руската, американската, немската, полската и българската литература.

Интересът на Хайнрих А. Щамлер към българската литература присъствува трайно в неговата научноизследователска дейност. Той се пробужда в края на 30-те години, когато случаят довежда младия лектор в нашата страна. И не пресъхва до днес, макар научните резултати да са по-малобройни и по-скромни от онези, свързани с други литератури, с руската на първо място. През периода 1938—1942 г. Х. Щамлер публикува свои статии и преводи в сп. „Златорог“, в излизащото у нас немско списание „Дер Булгариенварт“ и в други немски издания, ориентирани към проблемите на Европейския югоизток.

В сп. „Дер Булгариенварт“ излизат статии на Шамлер върху творчеството на Ботев, Вазов, Д. Дебелянов, Т. Траянов и Кирил Христов. Наистина тези статии не са научни съчинения в общоприетия смисъл на понятието. Но за нас те са интересни, защото се отнасят до най-значителни представители на българската литература, защото свидетелствуват за идейните насоки, които формират аналитичната мисъл на изследователя, и по-конкретно — за връзките, които тези насоки установяват с творчеството на нашите писатели. Краткият текст има елементарна практическа цел: да запознае немския читател с творците на една далечна страна. Обикновено към него са публикувани един или повече преводи на произведения от съответния писател, които трябва да илюстрират съдържанието на статиите. В тези малки по обем и практически по замисъл литературни характеристики изпъква интересът на автора към няколко специфични проблема: отношението между твореца и общността, религиозното преживяване като светогледна особеност и стилообразуващ елемент, връзката с народното творчество, „европейската“ значимост на писателя.

Първият от тях стои в центъра на статията за Ботев. Забележително е, че подчертавайки взаимопроникването на поета и неговия народ, Шамлер се спира не толкова на онова, което Ботев дължи на народа си, колкото на това, което народът е получил от Ботев. Наистина той говори за политическия момент — борбата за освобождение — като за един от трите фактора, дали живот на Ботевото творчество. Но по-важно за него е рядко срещаното явление, че „най-ярката фигура на Българската освободителна епоха е един поет! — Не държавник, не политик е проникнал в съзнанието на народа, а поетът“; че портретът му виси на всяка стена, а словата и песните му звучат на всеки празник; че стиховете му са излели образа на българина такъв, какъвто той би желал да бъде и какъвто и днес се чувствава в дъното на сърцето си. Беглата народопсихологическа скица завършва със заключението: „Докато живее, този народ ще бъде ехо от песента на своя пръв и най-голям певец.“ Друг интересен момент е отделянето на Ботевата личност от нейното възприемане. Превръщайки поета в идеален модел на своя (желан) характер и своето историческо битие, народът е склонен да не бъде достатъчно обективен към човека и неговото дело.

Интересът на Хайнрих Шамлер към религиозното преживяване е характерен за цялостното му отношение към изкуството. Той съпровожда и наблюденията му върху българските писатели. При Ботев наред с борбата за освобождение се споменава и „бор-

бата за постигане на Бога“. Този момент заема особено голямо място при анализите на Дебелянов и Траянов. Статията за Димчо Дебелянов засяга твърде бегло естетическите пробами на творчеството му. Тя разказва за тежката съдба на поета, за самотния му живот и смъртта на фронта. Подчертава, че Дебелянов е носил винаги със себе си Евангелието, че мечтаел да посети Испания, „страната на Греко и големите мистици“. Макар в статията за Теодор Траянов да липсват подобни биографични елементи, религията продължава да заема важно място в литературнокритическия анализ. Тя дава на Щамлер духовната атмосфера и конкретните образи, чрез които бива характеризирано Траяновото творчество: „Рицарят, който моли Бога преди битката да прости и на врага; дълбоко прозрелият, за когото Христовият кръст не е мъртво стебло, а живо дърво, посадено в безсмъртната майчина родна земя; човекът, изпълнен с набожен трепет, който умолява Божията майка да простре лъчезарното си покривало над падналите в борбите на неговата страна; обладаният от тръпката на висша служба на словото ясновидец — всичко това е Траянов...“ Краткото представяне на „Български балади“ се извършва отново чрез метафизично общуване с божественото, което е едновременно път към познание и залог за безсмъртието на живота.

Хайнрих Щамлер обръща отрано поглед към българското народно творчество. През 1941—1942 г. той публикува в сп. „Дер Булгариневарт“ на немски език свои преработки на български народни песни. В разглежданите статии често го занимава връзката между личното творчество на писателите и народните легенди, митове и песни. И той не пропуска да изтъкне тази връзка при Ботев и при „Романтически песни“ на Траянов. Също така важни за него са „европейските измерения“ на дадено литературно явление. При Ботев той ги открива в сливането на „западната форма, която му дава руската поезия“, и българската народна песен. А при Траянов заявява категорично: „Затова произведенията на Траянов имат европейско измерение. Те са непреходен вклад на славянството от български произход в голямата поезия на нашия континент.“

Методът, следван от Щамлер в разглежданите статии, представява своеобразна смесица от импресивна литературна критика, емоционално обогатена от личното отношение на автора, прагматично излагане на фактите и подчертана склонност към сравнителни анализи. Последната особеност намира израз както на междудисциплинарна (литература — фолклористика — народопсихология), така и на междулитературна основа (българска — немска —

европейска литература). Трябва да се отбележи освен това, че вниманието на Шамлер е привлечено винаги от най-големите: от писатели на миналото, влезли вече в златния фонд на класиката (Ботев, Вазов, Дебелянов), и от съвременни творци — Теодор Траянов и Асен Разцветников например, чието творчество се издига до върховата линия в развитието на българската поезия през 20-те и 30-те години.

През периода след Втората световна война проф. Шамлер е публикувал за съжаление твърде малко върху българската литература. Най-траен и плодотворен е неговият интерес към Траянов и българския символизъм, към сп. „Хиперион“ и кръга от писатели и критици около него. Израз на този интерес е статията „Иван Радославов като критик на литературата и културата“ (1977) г., докладът „Ницше и Теодор Траянов—„Песен на песните“, изнесен на конференция, организирана от Българския научен институт във Виена през 1987 г., и статията „Теодор Траянов като изразител на българския символизъм“, която познавам от нейна втора, разширена редакция в ръкопис. Трите работи са тясно свързани помежду си и биха могли да послужат за основа на едно бъдещо по-цялостно изследване на проблемите на българския символизъм. Проф. Шамлер ми съобщи, че отдавна живее с мисълта да напише студия, озаглавена „Новият хуманизъм“, в която да разгледа паралелно явления от немската, руската и българската литература през първата половина на XX в.; там сп. „Хиперион“ и неговият кръг ще бъдат анализирани като част от общоевропейския културно-исторически процес.

В цитираните статии и доклади българският символизъм се съсредоточава и изчерпва с личността и делото на Теодор Траянов, с критическите и теоретическите съчинения на Иван Радославов. Макар да споменава и други имена (Людмил Стоянов, Емануил п. Димитров например) Хайнрих Шамлер не им отделя особено внимание и говори винаги само за „върха“ — Траянов. Той има за това свои основания, които аргументира добре: 1. Познавал е лично Траянов и се е радвал на приятелството му; и до днес пази спомена за необикновеното въздействие на Траяновата личност (вж. мемоарното въведение към статията „Т. Траянов като изразител на българския символизъм“); 2. За проф. Шамлер Теодор Траянов е неоспоримият връх на българския символизъм; 3. В творчеството на Траянов мотивът „Бог“ заема важно място — като търсене на Бога, преклонение пред божествената сила, бунт и непокорство срещу Бога; а в научната работа на проф. Шамлер голям дял представляват изследвания на проблеми,

свързани с историята на църквите, философия на религията, психологическите основи на религиозното преживяване; могивът „Бог“ е за него преди всичко философска и естетическа категория; 4. Щамлер открива в поезията на Траянов моменти, близки до философията на Ницше; а темата Ницше и художествената литература е разработвана няколкократно от него (например „Вячеслав Иванов и Ницше“, „Влиянието на Ницше в Русия“ и т. н.) и 5. Траянов е писател на европейско равнище, поет с „европейски измерения“; а въпросът за „европейския“ характер на отделен творец или на цяло течение в българската литература занимава от рано и без прекъсване проф. Щамлер като българист. (Оставям сега настрана въпросът, доколко терминът „европейски“, изразяващ не само географска, но и идейно-естетическа характеристика, е научно оправдан; мисля, че у Щамлер неговата употреба е по-скоро резултат на журналистическа инерция, отколкото на научно убеждение.) И най-после, изключителният интерес към Траянов е въпрос на вкус, на личен избор и влечение, които трудно се подават на логическо обяснение. Те намират израз и в неосъзнатото желание на Х. Щамлер да прилича на Траянов, когато пише собствени стихове.

Като славист от висок ранг проф. Щамлер не отминава кирило-методиевската проблематика, макар научните му интереси да са насочени главно към XIX и XX в. В слово пред студентите от университета в Блумингтън, Индиана (1 ноември 1969 г.) по случай 1100 години от смъртта на Кирил Философ — „Свети Кирил: писменост, литература и култура“ — той прави характеристика на личността и делото на Константин-Кирил. Два момента са особено важни в тази характеристика: 1. Макар да възниква по държавнически съображения, кирилометодиевското дело утвърждава непреходната си историческа стойност главно в духовната сфера и 2. Учението на Кирил Философ се свързва с по-късни религиозни течения, като исихазма например, които намират разпространение в България и свидетелствуват за интензивен канализиран от църквата духовен живот в нашата страна. (Не искам да се спирам сега на още един терминологичен проблем — на означението „славянски език“, което се среща един или два пъти в текста. Проф. Щамлер ме увери, че това е станало случайно — „славянски език“ е успоредица на „германски език“ например и може да служи само като родова, но не и видова характеристика на един конкретен език, какъвто безспорно е езикът, на който двамата солунски братя превеждат църковните книги.)

Би било несправедливо да отменим трайната, емоционално ангажирана заинтересованост на проф. Щамлер от историята и политическата съдба на нашия народ. Най-силен израз на неговото отношение към парливите проблеми на близкото минало и трудното настояще на България е словото му „Какъв е националният характер на македонските славяни?“, произнесено в Кливланд, Охайо, през 1971 г., по случай 50-ата годишнина на Македонската патриотична организация и повторено с известни изменения десет години по-късно по случай 1300-ата годишнина на българската държава. То заслужава да бъде преведено и публикувано на български език. Ще отбележа сега само няколко съществени момента в неговия текст. Всеки почтен човек, казва проф. Щамлер, колкото и да е аполитичен, ще приеме каузата на Македония като своя, защото тя е благородна, защото е свързана с борба за свобода, борба срещу една чудовищна лъжа! Словото, отпечатано и като статия, има според автора две тематични линии: маястото на Македония в българската история и съгласуваността на Македонското освободително движение с американския идеал за живот, свобода и щастие. Дори когато говори за политика, Хайнрих Щамлер има образната мисъл на поет: „От самото начало, пише той, Македония е била страница в голямата книга на българската история и ако тя бъде откъсната, книгата загубва вече своя смисъл.“ По-голямата част от областта се намира и сега в ръцете на режим, който упорито и сурово се опитва да отчужди народа от неговите исторически и езикови корени, да му отнеме с измама бащиното наследство, което му принадлежи по право. Във връзка с личността на първия идеолог на македонизма, сръбския учен Стоян Новакович, Щамлер припомня думите на английския крал Хенри VIII от един известен анекдот: „Оставете ме да изпълня плановете си, а аз винаги ще намеря в Оксфорд професори, които да ги оправдаят след това с добри аргументи.“ Дълг на всички страни, дори и на най-отдалечените, като САЩ и Канада, е да възобновят борбата за осъществяването на „американските идеали“, прокламирани в Декларацията на независимостта, сред ония народи, на които днес е отказан свободен и достоен живот. За „говорещите български език македонци“ последните десетилетия от турско робство са били по-добри отколкото тия, които следват след тях. „Защото нямаше съмнение, че по език, фолклорна култура и история македонските славяни в тяхното широко мнозинство са западен клон на българската езикова общност.“ Проф. Щамлер завършва словото си със стихотворението „Език свещен“

от Христо Огнянов, от което ще си позволя да цитирам последната строфа:

Защото тоз народ ще оцелее,
ще бъде тук, тъй както досега,
и както вчера, утре ще отпее
заупокой заслужен над врага!
И ще празнува, в своя дух единен
от Черните води до Изворът им Син
Великденът на общата родина,
на всеки твой сърцат и верен син!

Преводачът Хайнрих Щамлер, както и изследователят, е свързан повече с руската отколкото с българската литература и култура. Неговите преводи от български език не са много повече от научните и критическите му статии, посветени на български проблеми. Те излизат главно през периода 1940—1942 г. в сп. „Дер Булгариенварт“, в сп. „Щимен аус дем Зюдостен“ и Годишника на българо-немските дружества. Наред с тях познавам четири непубликувани превода на стихотворения от Асен Разцветников от същия период и няколко, също непубликувани превода на Т. Траянов, направени в по-късно време. Това са: преводите-преработки на български народни песни, озаглавени „Бяла Рада“, „Български коледарски песни“ и „Иван Войвода“; „Старият бивак“ на Д. Дебелянов; „Земята на българите“ и „Легендата за Мадара“ от Ангел Каралийчев; „Плененият Балдуин“ от Николай Райнов; „Посвещение“, „Заклинание на меча“ и „Погребение“ на Теодор Траянов. Непубликуваните преводи са: „Мечтател“, втората част от „Балада на бездомните“ (от цикъла „Балади за нищите“), „Аз наведох глава“ и „Растат дълбоко в тъмната гора“ на Асен Разцветников; „Новият ден“, „Умиращият Осиян“, „Близка и далечна“, „Отражение“, „Тайната на Струма“, „Вечер“ и „Не питай“ на Т. Траянов и „Прощално“ на Никола Вапцаров. Тук е мястото да спомена и рецензията на Хайнрих Щамлер за Кирил-Христовия превод на „Фауст“, която свидетелства за неговия критически усет на литературовед и преводач („Щимен аус дем Зюдостен“, 1941 г.).

Стихотворните преводи на Х. Щамлер носят белега на неговата висока култура и поетически талант. Те са точни, доколкото актът на претворяване позволява това — много често Щамлер ги определя като създадени „по“ дадено произведение. Те са близки до образната система и музикалния строеж на оригиналите, защото освен езика преводачът познава цялостната творческа

нагласа на българските поети и я оценява от съвременна културно-историческа позиция. Важна роля в процеса на превода играят богатите езикови възможности на Х. Щамлер, формирани в резултат както на природен дар, така и на широка филологическа осведоменост. Без следи от късноромантическо или късноекспресионистично епигонство в стила, преводачът ни дава да усетим неповторимото в стиховете на Дебелянов, Траянов, Разцветников и Вапцаров.

Накрая ще спомена две студии на проф. Щамлер, които не разработват българистични проблеми, но до голяма степен съдържат ключ към разбиране на неговите литературнокритически оценки и на неговата работа като преводач. Това са: „Функцията на поета в наше време“, отпечатана на български език в сп. „Златорог“ (1938 г.), и „Глоса към две стихотворения за дървета от Ян Кохановски и Теодор Дойблер“, публикувана на немски език 44 години по-късно. Ядрото и на двете статии образува проблемът човек — природа в условията на съвременната цивилизация, проблемът за поетическото слово, чрез което природата се превръща в символ на живота. В тези статии намират израз философските и естетическите възгледи на Х. Щамлер, останали до голяма степен непроменени през изтеклия десетилетия. Те ни помагат да разберем интереса на Щамлер към руската литература от началото на ХХ в., предпочитанията му към философията на Ницше и Киркегор, любовта му към Достоевски, избора на прежежданите от него произведения и не на последно място — съкровеното му общуване с поезията на Разцветников и Т. Траянов.

Но Хайнрих А. Щамлер не е само университетски преподавател, учен, критик и преводач. Той е и поет, който — както всеки човек с високи изисквания към изкуството — трудно си позволява удоволствието да създава сам стихове. Познавам неговия цикъл от дванадесет стихотворения — „Малки български прелюдии“, създаден през 80-те години като „дневник на спомените“. Това са образци на пейзажна и мисловна лирика, в която съзерцанието на природата се свързва неусетно с размисъл за вечните неща. Близко по стил и настроение, по съдържание и изразни средства е мемоарното есе „Свищов — малък български град на Дунава“; то ни разкрива частица от духовния свят на българиста Хайнрих Щамлер, за когото България не е само обект на научно изследване.